

TÊVERANAYİŞÊ TİKÊ VATEYÊ VERÊNAN Ê ZAZAKÎ U KURMANCKÎ

Zazaca ve Kurmancca Bazı Atasözlerinin Karşılaştırılması

The Comparison of Some Zazaki and Kurmanji Proverbs

Danyal APUHAN¹

Kılmvate

Zıwanê Zazaki u Kurmancki mensubê yew familya yê. Ini zıwani hetê Zazayan u Kurmancan yeni qısekerdiş. Zemanê veri ra hetanê inka Zazayi u Kurmanci hê min yewbinan dı cuyeni u qederê yın zaf mewzuyan dı wer-tax u. Labelê edebiyato nuşteki dı binêk kewti erey. Aye ra, goreyê edebiyat, têveranayişê yın ehend nibiyu. Kar u xebatê Zazayan u Kurmancan heywanan ser biya, inı semed ra hissiyatê xu zafê hew tor motifanê heywanan dı dawu. Vateyê Vêrênan ki Zazayan u Kurmancan serê motifanê heywanan dı vati-ına meqale dı xaseten ma des heb heywanan sera vınderti-ını Vateyi Vêrênan dı qayili çı mesaj bıdı, ma mey nayi têvera u badê zi inı zêciyayış u ferqanê yın bin yew sernuşte dı gureti dest.

Kelimeyê Mıfteyi: Zazaki, Kurmancki, Vateyê Verênan, Metaforê Heywanan, Edebiyato Muqayeseyın.

Özet

Zazaca ve Kurmancca aynı dil ailesine mensuptur. Bu diller Zazalar ve Kurmanclar tarafından konuşulmaktadır. Zaza ve Kurmanclar asırlardır bir arada yaşamışlardır ve kaderleri de birçok noktada ortaktır. Ancak yazılı edebiyata geç başlamışlardır. Bu yüzden edebiyatta karşılaştırmalı çalışma-

1 Üniversiteyê Bingöl, Enstituya Zıwananê Ganiyan, Talebeyê Doktora. (danyal_12@hotmail.com)

lar pek yapılmamıştır. Bu iki halk hayvancılıkla uğraşmışlar, bu yüzden de hissiyatlarını çok defa hayvan motifleriyle vermişlerdir. Zaza ve Kurmancların hayvan motifleri üzerine söyledikleri atasözleri-bu makalede bilhassa on hayvan üzerinde söyledikleri benzer atasözleri değerlendirilmiştir-bakış açısı ve verdikleri mesaj üzerinden karşılaştırılmıştır. Ardından, benzerlikler ve farklılıklar başlıklar altında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Zazaca, Kurmancca, Atasözü, Hayvan Metaforu, Karşılaştırmalı Edebiyat

Abstract

Zazaki and Kurmanji belong to the same language family. These languages are spoken by Zaza and Kurmanj communities. Speakers of these languages lived together for centuries and their fates are common in many ways. The two languages could reach a writing form lately so they have not been compared enough in terms of literature. There are hundreds of proverbs in both languages which try to give a message by using the metaphors of animals. In this article, I will compare the proverbs which give utterance the social dispatches by using animals as metaphors. Then I will compare them with their similarities and differences.

Key Words: Zazaki, Kurmanji, Proverbs, Animal Metaphor, Comparative Literature

1. Destpêk

Vateyê Verênan ra aye ki derheqê heywanan dî ameyî vatîş, ma goreyê mewzu u mesaj dayîş-wazeni çendêk bîmanî yewbinan, çendêk yewbinan ra ciya bi-vateyê vêrinan ê Zazaki u Kurmanci ra misalan dani u serê inan dî vîndenî. Ma zani ki xelqî ki kultur, edet u cuyayîşê inan maneno yewbinan, zaf mewzuyan dî wertax ê. Ma bion vateyê verênan ê Zazayan u Kurmancan ma vînenî ki zafê yin wertax ê. Ma tor misalun verê çîman ra kenî ra.

Burçin Asna, Zazayan u Kurmancan dî heywanan sera çî semed ehend zaf vateyê verênan estî îni qedî bestenu pa: Zazayan u Kurmancan cuyayîşê xu dî tebiet dî heşîr-neşîr biyî; o semed komelkiyê xu u halê hissiyatê xu misalanê heywanan sera dawu.²

Vateyê Verênan qey vaciyayîş, nuşte, zîwan usî. zaf muhim î. Roşan Lezgin vano ki; qîseykerdîş, yan zî nuştîşê ke îdyom û vateyê verênan tede çîn bê, yan zî tay bê, hetê zîwanxebîtnayîş ra zêde tahm tede çîn o.³ Çiko bê tahm, çendêk weşê merdîman şîno? Zîwano ki tedî vateyê verênan estî qey yîni Roşan Lezgin vano:

2 Burçin Asna, "Bingöl'de Zazaca Atasözlerinin Tahlili", *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü*, Bingöl 2014 (Tezê Lisansa Berzî), r. 96.

3 Roşan Lezgin, *Ferhenge İdyomanê Kurdî (Kırmancki/Zazakî)*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2005, r. 5.

Ziwano ke bı idyoman û vateyê verênan reyde biyo xebitnayış, boya šiiri tira yena û pırestijê xo hina berzır beno. ⁴ Aye ra benateyê mısrayan dı, benateyê qalan dı vateyê verênan yeni şuxulnayış ki wa tesiri yın bınena zaf bo.

Vateyê verinan çı qedı biyi, kumyo merhaleyan ra viyerti, derheqê iney dı Roşan Lezgin vano: Vateyê verênan; efsaneyan, fıqrayan, hikayeyan, meseleyan û sanikan ra, yan zi qewimiyayışanê tarixi, siyasi, dini û cematkiyan ê milletêk ra, yani bıkılmıye heme heten ra cıwıyayış, cerıbnayış û serguzeştê şexsan û milleti ra; tecrubeyanê inan ra; têkiliya miyanê merdıman û tebieti ra vıraziyayê. ⁵ Seid Veroj ina vano: Vateyê verênan, tarixi miyan dı, yew wexto derg dı tecrube, şıretê bapıran, hış û qabiliyetê wertaxiyê yew millet ra peyda benê, nesliyenê, parzûn benê û yenê hetani rojo ewroyên. Vateyê verenandê ma, şêliki miyan dı û yew zemanı derg dı, hış û tecrube yê pir û pırbavandê ma ra zayı û ay rojgar ra heta ewro ameyê resayı ma. Wexto ke bahsê vateyê verênan beno, verê heme çı persê tarixê peydabıyayışê ênan yeno kê viri. ⁶

Hasan Çiftçi vano ki, zemanê veri ra hetani inka, nuştoxan qey vatışı meqse-di xwu motifi heywanan ra istifade kerdu. ⁷ Aye xelqi ki cawo serd dı cuyeni, tor zaf zıret u heywantiyi kenı. Zazayan u Kurmancan idareyê xwu pê inan kerdu. Aye ra edebiyato fekki dı derheqê heywanan dı zaf vateyi vêrinan şuxuliyayi.

2. Kurmancki dı Vateyê Verênan

Vateyê verinan, Edebiyatê Kurmancki ya nuşteki dı cayê xu pê nameyê “*gotinên peşıyan*” geno. Labele benateyê xelq dı yew çend tewrı vatışê vateyê verênan esti. Çıqas pê ini vatışan vateyê verênan qest bibi zi wext ra wext çekuyi ki herındê vateyê verinan dı şuxuliyawa heme merdımı menayê yê nêzani. Aye ra Edebiyatı nuşteki dı semedê vateyê verênan çekuyê “*gotinên peşıyan*” şuxuliyenu, gereka hemeyê merdıman menayê yı bızani. İnı, çı qedı Tırki dı çekuyê “özdeyiş, darb-ı mesel u durub-ı emsal” herındê vateyê verênan dı şuxuliyeni, Kurmancki di zi ‘eyni wo. Tırki dı wextuna ki tı vaji “atasözü” piyorê merdıman zani tı hê vani se; labelê tı çekuyê “özdeyiş u darb-ı mesel u durub-ı emsal” bışuxulni heme merdımı nêzani tı hê vani se. ‘Eyni sey ini, Kurmancki dı çekuyê “*gotinên mezinan, peyvên pêşıyan, gotinên bav û kalan, metelokên kurdî, pendên kurdî*”⁸ tı bışuxulni heme merdımı nêzani tı hê çinê qesid kenı. İnı çekuyi kumaya bolgeyan dı bışuxulyi merdımı aye bolge zani. Heme merdımı ini piyorê çekuyan bızani zaf benu hol u ki ina yew dewlemendi qebul bena.

4 Ê. e., r. 5.

5 Ê. e., r. 6.

6 <http://www.kovarabir.com/2012/10/seid-veroj-vateye-verenan-ye-dimilazaki/> Resayı: 26 Mart 2016.

7 Hasan Çiftçi, *Klasik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, Kültür Bakanlığı Yayınları/2842, Ankara 2002, r. 50

8 Amed Tigris, *6762 Gotinên Peşıyan*, Weşanên Rewşen, Stockholm 2001 r. 4.

3. Zazaki dı Vateyê Verênan

Vateyê verênan, Edebiyatê Zazaki yo nuşteki dı cayê xu pê nameyê “*vateyê verênan*” geno. Labelê benateyê xelq dı yew çend tewirê vatişê vateyi verinan esto. Pê ini çekuyan piyorê vateyi verinan qest beni u heqîqeten ina yew dewlemendi yena qebulkerdiş. Tikê cayan dı herindê vateyê verênan dı çekuyi “*qiseyi pilun, qali pilun, vatişi verinun, qiseyi qedim, qali pirikun ma*” şuxuliyeni. Heme Zazayi bızani ini çekuyi piyor qê “*vateyê verênan*” şuxuliyeni zaf benu hol u ina zi yew dewlemendi qeblu bena.

Sey ziwanan binan, pê tay çekuyan zaf çi yenu vatiş. Hususiyeti vateyê verinan ini yi ki, xelq oniyena hediseyanê tebiyeti ra u tira yew netice vecena, oniyena cuya-yişi ra yew neticeya umumi tira vecena. Şar, Edebiyato fekki dı semedê zêdinayîşê tesirê qalan vateyê verinan ra haviley vinenu u vateyi vêrinan Edebiyato nuşteki dı zi tewiran ciyayan dı şuxuliyeni u tesiri yın beno zêd. Wext ra wext şiiiran dı miyan mısrayan dı şuxuliyeni, şiiiri bînêna kenî tesirin, rey rey zi ay merdımı ki, çımani xelq dı qisevano hol yeni zanayîş ini merdımı goreyê ca u wext benateyê qalanê xu dı vateyi verênan şuxulneni u tesirê qalun xu bînêna zêdineni.

4. Derheqê Heywanan dı Vateyê Verênan u Menayê Yın o Tırki

	Vateyê Verênanê Kurmancki/ Menayê yı wo Tırki	Vateyê Verênanê Zazaki/ Menayê yı wo Tırki
4.1. Kutık	4.1.1. Behr bi devê kuçikan ve heram nabe. (Bolelli, r. 43) / İt ağzıyla deniz haram (murdar) olmaz. (Albayrak, r. 567) 4.1.2. Se, goştê se naxwe. (Bolelli, r. 123) /İt itin etini yemez. (Albayrak, r. 569) 4.1.3. Kûçik xwediyê xwe nas dike. (Bolelli, r. 92) / İt sahibini tanıır. Albayrak, r. 571) 4.1.4. Behsa kûçik bike lê dar bigire destê xwe. (Tigrîs, r. 22/296) / İti an, çomağı hazırla. (Albayrak, r. 572)	4.1.1. Derya fekdê kûtiki reyde heram nêbena. (Veroj, kovarabir. com) / İt ağzıyla deniz haram (murdar) olmaz. (Albayrak, r. 567) 4.1.2. Kutık çırrê guest kutık niwen. (Asna, r. 96) /İt itin etini yemez. (Albayrak, r. 569) 4.1.3. Kutık wehar xwu şınasnên. (Bukan, r. 45) / İt sahibini tanıır. Albayrak, r. 571) 4.1.4. Qalê kutiki bıq u çuwe xwu bıger xwu dest. / İti an, çomağı hazırla. (Albayrak, r. 572)

4.2. Cına- wır	4.2.1. Qala gur ke, dar hezır ke. (Bolelli, r. 115) / İti an, çomağı hazırla. (Albayrak, r. 572) 4.2.2. Roja duman be kêfa guran e. (Bolelli, r. 120) / Kurt, dumanlı havayı sever. (Albayrak, r. 680)	4.2.1. Qalê kutıki bıq u çuwe xwu bıger xwu dest./ İti an, çomağı hazırla. (Albayrak, r. 572) 4.2.2. Cınawır, roj mijın pawen. (Asna, r. 110)/ Kurt, dumanlı havayı sever. (Albayrak, r. 680)
4.3. Ga	4.3.1. Ga dimire kêr lê pir dibin. (Bolelli, r. 71) / Öküz yere düşünce kasaplar çoğalır. (Albayrak, r. 744) 4.3.2. Ga dimire çerm dimîne, mêr dimire nav dimîne. (Bolelli, r. 71) / Öküz ölür, gönü kalır; yiğit ölür, ünü (şanı) kalır. (Albayrak, r. 744) 4.3.3. Yê te ne zik e, afıra ga ye. (Tigrîs, r. 260/6464) / Seninki mide değıl, öküz yemliğıdir. 4.3.4. Cot bi gaye pîr nabe. (Tigrîs, r. 44/891) / Çift, yaşlı öküzle sürülmez.	4.3.1. Ga ke kewt, kardi zaf benê. (Veroj, kovarabir.com) / Öküz yere düşünce kasaplar çoğalır. (Albayrak, r. 744) 4.3.2. Ga mîren ped çerme yı munen, merdım mîren ped nume yı munen. (Bukan, r. 31) / Öküz ölür, gönü kalır; yiğit ölür, ünü (şanı) kalır. (Albayrak, r. 744) 4.3.3. Me'dı niyu ce'dı wo./İştah değıl, yoldur. 4.3.4. Pê yo gay cıt nêbena. (Asna, r. 112) / Yalnız el şaklamaz. (Albayrak, r. 870)
4.4. Mase	4.4.1. Masî di deryayê de bazar nabe. (Tigrîs, r. 170/4168) / Denizde balığın pazarlığı olmaz. (Albayrak, r. 339)	4.4.1. Mase, gole de bazar nêbeno. (Veroj, kovarabir.com) / Denizde balığın pazarlığı olmaz. (Albayrak, r. 339)
4.5. Dik	4.5.1. Her dîk li ser sergoyê xwe bang dide. (Bolelli, r. 77) / Her horoz kendi çöplüğünde (küllüğünde) eşinir (öter). (Albayrak, r. 517)	4.5.1. Her dîk sillodê xo sero waneno. (Veroj, kovarabir.com) / Her horoz kendi çöplüğünde (küllüğünde) eşinir (öter). (Albayrak, r. 517)

4.6. Mirçık	4.6.1. Hêlina tayrê kor jî Xwedê çê dike. (Bolelli, r. 77) / Kör kuşun yuvasını Allah yapar. (Albayrak, r. 667) 4.6.2. Her teyr bi refê xwe re difire. (Bolelli, r. 77) / Her kuş kendi sürüsünde uçar. (Albayrak, r. 519) 4.6.3. Qirika reş nabe bilbil. (Bolelli, r. 115) / Karga bağda gezmekle bülbül olmaz. (Albayrak, r. 599)	4.6.1. Xelim kerga kuar Huma vırazen. (Bukan, r. 86) / Kör kuşun yuvasını Allah yapar. (Albayrak, r. 667) 4.6.2. Her teyr refdê xo reyde fireno. (Veroj, kovarabir.com) / Her kuş kendi sürüsünde uçar. (Albayrak, r. 519) 4.6.3. Qela bilbil nıbena. (Bukan, r. 64) / Karga bağda gezmekle bülbül olmaz. (Albayrak, r. 599)
4.7. Mar	4.7.1. Çêlikê maran bê jar nabin. (Bolelli, r. 51) / Yılan yavrusu zehirsiz olmaz. (Albayrak, s. 892)	4.7.1. Lirê marrî bê jahr nêbeno. (Veroj, kovarabir.com) / Yılan yavrusu zehirsiz olmaz. (Albayrak, r. 892)
4.8. Bız	4.8.1. Ecelê bizinê tê, (diçe) nanê şivan dixwe. (Bolelli, r. 59) / Eceli gelen keçi, çobanın değneğini yalar.(ekmeğini yer) (Albayrak, r. 385) 4.8.2. Heqê bizina qol ji bizina qiloç re namîne. (Tigrîs, r. 105/2466) /Topal keçinin hakkı sağlam keçide kalmaz.	4.8.1. Ecelê bız yeno nanê şiwani wena. (Veroj, kovarabir.com) / Eceli gelen keçi, çobanın değneğini yalar.(ekmeğini yer) (Albayrak, r. 385) 4.8.2. Heq bıza quel bıza estırmıd geren. (Bukan, r. 35) / Topal keçinin hakkı sağlam keçiden istenir.
4.9. Heş	4.9.1. Sêva çê para hirçê. (Bolelli, r. 123) / Armudun iyisini dağda ayılar yer. (Albayrak, r. 170) /Güzel elma ayının payıdır.	4.9.1. Saya weş barê hxeş. (Bukan, r. 69) /Armudun iyisini dağda ayılar yer. (Albayrak, s. 170) /Güzel elma ayının payıdır.
4.10. Her	4.10.1. Cehşik mezin be jî, disa ker e. (Bolelli, s. 47)/Sıpa büyüse de yine eşektir.	4.10.1. Her tim hero./ Eşeğe altın semer vurulsa, yine eşektir. (A.g.e. r. 431)

Tablo-1: Serê des hebi heywanan dı Zazaki u Kurmancki vateyê verênan

Menayê Vateyê Verênan

4.1. Kutik

4.1.1. Merdimo xirab ğar biker merdîman pîlan, şerefê merdîmani pîlan ra tayê kê m nêbenu, yî hunci zi merdîmi pîl i. Yani merdîm, pê vatîşê feki xirab nîbenu.

4.1.2. Merdîmo xirab zîrar merdîmi xirab nêdanu.

4.1.3. Merdîm çiqas xirab benu wa bîbo, eg holiyê yewî diya, yî şînasnenu u zîrar cî nedanu.

4.1.4. Merdîmo ki xirab o u xirabiyê yî rasena merdîman, gereka ma xirabiyê yî vera xu mehfezî biker.

4.2. Cîawîr

4.2.1. Merdîmo ki xirab o u xirabiyê yî rasena merdîman, gereka ma xirabiyê yî vera xu muhafaza biker.

4.2.2. Merdîmo ki fîrset pawenu, rocan têmundayon ra hes kenu.

4.3. Ga

4.3.1. Ba'dî fîrset, herkes yew fîkîr erzenu wertî; labele hîni çî biyu biyu şîyu.

4.3.2. Merdîm çî qedî bicuyo, ba'dî mergê xu ma dînya dî o qêdî çîk verdenû.

4.3.3. Merdîmi ki me'dê yî herî wo semedê yî şuxuliyena.

4.3.4. Kam ki munasîbê kumayo gureyî wo, o gure ancax pê yî beno.

4.4. Masê

4.4.1. Tikê merdîmi xebat nêkenî, pê xeyalan hereket kenî. Çîko ki dest nîkewt qîymet yî belu nêbenu.

4.5. Dîk

4.5.1. Herkes cayê xu dî weharê soz o, uca dî qalî yî pere kenî.

4.6. Mirçîk

4.6.1. Ina dînya dî çoy bêwehar nîyu.

4.6.2. Merdîm kamî ra hes bikero tor yî wa hereket keno.

4.6.3. Çîko ki îrsî wo tî nêşkenî bîbedîlnî.

4.7. Mar

4.7.1. Lajê merdîmê xîrabi bê xîrabi nêbeno.

4.8. Bîz

4.8.1. Merdîmo ki çîko xirab yenu yî sare, biyayîşo tor çîyo xirab wu xu ver kenu hezîr.

4.8.2. Heqî çoyî, çoy dî nêmaneno.

4.9. Heş

4.9.1. O ki çîko hol heq nêkenû barê yî kuwena.

4.10. Her

4.10.1. Eg cîsnê merdîmî dî herkuni bîbu, wî biyero kumyo meqam wî hunê eynî wo.

5. a. Awani Cumle

Fi'il	Heram nabe, naxwe, nas dike, bike, bîgire, hezîr ke, ke (2), pîr dîbin, dimîne (2), bazaar nabe, bang dîde, çê dike, difîr, nabe (2), dixwe, namîne.	Heram nêbena, nêweno, şînasnên, bîk, destkî (2), benê zaf, mîren (2) bazar nêbeno, waneno, vîrazen, fireno, nêben (2), wena, yen waştîş, pawen, bîger, gerîyen, munen (2), yeno.
Zemir	Xwe (4), Yê te.	Xwu (6), yî (2).
Edat	Bi (3).	Pê
Name	Behr, derya, devê, kuçîkan (4), se (2), goşt, ga (4) roj, behs, dar (2), dest, qal, gur (2), kêr, çerm, mêt, nav, masî, dik, sergo, helin, tayr (2), Xweda, ref, qîrik, bîlbîl, mar, çêlik, nan, şîvan, biz (2), ecel, heq, sêv, par, hîrç, cot, zîk, afir, kêf.	Derya, fek, kutîk (6), rey, goşt, qal (2), çuwa (2), ga (3), kard, çerme, merdîm, nume, mase, aw, dik, silo, helim, kerg, Allah, teyr, ref, rey, qela, bîlbîl, lir, mar, ecel, bîz (3), nan, şunî, heq, sa, barê, heş, cînawîr, me'de, ce'de, gole, bar, wehar, ped (2).
Sîfet	Xwedi, roja duman, , her teyr, her dik, pîr, çê, ser, kor, reş, qol, qîloç.	Wehar, ser, kuar, her, quel, weş, sax, roj mîjîn, yo, her teyr, her dik, esterîn.
Zerf	Dimîre (3) bêjar, tê (diçe).	Ke kewt, bêjehr, çîrrê.

Tablo-2: Têveranayîşê awani cumle

5.b. Tehlîlî Tablo-2:

Kurmancki:

Fi'il: Cumleyan dî 20 hebi fiilî şuxuliyayî, inan ra 6 hebi fi'il piyabeste yê, 14 hebi ê sade yê.

Zemir: 5 hebi zemîrî şuxuliyayî.

Edat: 3 hebi edatî şuxuliyayî.

Name: 51 hebi nameyî şuxuliyayî.

Sîfet: 10 hebi sîfeti şuxuliyayî.

Zerf: 5 hebi zerfî şuxuliyayî.

Zazaki:

Fi'il: Cumleyan dî 23 hebi fi'ilî şuxuliyayî, inan ra 3 hebi fi'ilî piyabeste yê, 20 hebi ê sade yê.

Zemir: 8 hebi zemîrî şuxuliyayî.

Edat: 1 Edat şuxuliyawo.

Name: 54 hebi nameyi şuxuliyayi.

Sıfet: 7 hebi sıfeti şuxuliyayi.

Zerf: 3 hebi zerfi şuxuliyayi.

6. Hetê Awani ya Teveri ra Yew Oniyayış

6.1. Goreyê Zıwan:

Kurmancki: Goreyê familyayê zıwanan, Kurmancki, mensubê familyayê Hint-Awrupa, gıleyê Hint-İran a. Edebiyato nuşteki dı zaf verên niya; labelê Edebiyato fekki dı zaf verên u quwetın a. Kurmancki dı vıstunki, şiiri, qesideyi wextuna ki omeyi nuştış, dewlemendiyê zıwanê Kurmancki kewtu wertı. Kurmancki dı gelêk vateyê verênani estı.

Zazaki: Goreyê familyayê zıwanan, Zazaki, mensubê familyayê Hint-Awrupa, gıleyê Hint-İran a. Edebiyato nuşteki dı Zazaki hema newı ya; labelê Edebiyato fekki dı zaf verên u quwetın a. Xasseten Zazaki dı vıstunki, şiiri, qesideyi wextuna ki ameyi nuştış, dewlemendiyê zıwanê Zazaki kewtu wertı. Zazaki dı gelêk vateyê verênani estı; labelê hema piyeri nêarêdiyayi.

Wertaxiyi: Goreyê familyayê zıwanan, wırdi heme zıwani zi mensubê familyayê Hint-Awrupa, gıleyê Hint-İran ê. Wırdi heme zıwani zi bınê tesirê Farıski dı mendı.

Zêciyayış: Wırdi heme zıwani zi Edebiyato nuşteki dı zaf verên niyi, edebiyato fekki dı quwetın ê. Wırdi heme zıwanan dı zi vıstunki zaf ê, şiiri u qesideyi dı dewlemendiyê yın kewtu wertı. Vateyê verênani, dı hemı zıwanan dı zi zêd ê.

Ferqini: Kurmancki, edebiyato nuşteki dı goreyê Zazaki bınêna verên a. Vateyê verênani Kurmancki binena zêd ameyê pêser.

6.2. Xususiyetê Kulturî

Kurmancki: Kurmancki, Toros ra hetani Zagros cuyeni. 22 devletan dı cuyayışê xu dewam kenı. Dewlemend yew xelq niyi, yew xelqa feqir a. Miyon tesirê kulturê Rojxelati wertı dı mendı. Edebiyato nuşteki dı şiira ewil “*Bı Hevre*” hetê Borazboz ra ameyi nuştış. Ina şiir kerrayê mezêlê ciniyê xu dı nušta. Arkeologani İngilizan serrê 1950 dı şehrê İran Hewreman dı eşta wertı.⁹ Hikayewa ewil a Kurmancki, Cemil Saib bı nameyê “*Le Xewma (Rüyamda)*” nušta. Diwanê Kurmancki yo ewil, Diwanê Melayê Cezeri wa.¹⁰ Romanê Kurmancki ya ewil Şivanê Kurmanca (Erebê Şemo) ya.

Zazaki: 15-16 hebi dewletan dı cuyeni. Şarê Zazayan feqir u. Miyon tesirê kulturê Rojxelata Miyanin dı mendı. Zazaki sera xebata ewil Textsler a (1857), Peter Lerch ina xebat kerda.

9 www.nucehaber.com/haber/wje/ewil-helbesta-kurd-ilk-kürtçe-şiir-/ Resayış: 21/06/2016.

10 Bolelli.org., “*Bazı Kürtçe Eserlerin Tanıtımı*”, Resayış: 21/06/2016.

Ba'di ma xebat, Ehmedê Xasî “*Mewludê Kurdi*”(1899) nušto u ba'di ini Osman Efendiyo Babij “*Mewluda Nebi*”(1933) nušto.¹¹

Wertaxiyi: Zafeyê dewletan dı biyi vıla, uca dı cuyeni.

Zêciyayîşi: Wırdi helqi zi feqir ê.

Ferqini: Kurmancki edebiyato nuşteki dı goreyê Zazaki zaf verên a. Eseri Kurmanci goreyê Zazaki zaf ê.

6.3. Xususiyeti Dini u Fikri

Kurmanci: Eğlebê Kurmancan Bıslman i, Sunni, Alewi u Êzidi yi. Eğlebê yın Tırkiya dı cuyeni. Tırkiya dı 15 milyon merdımı Kurmancki qıse kenî. Eger ma piyorê memleketan daxil biker, 20 milyon ra zêd merdımı Kurmancki qıse kenî.¹²

Zazayi: Eğlebê Zazayan Bıslman i, Sunni, Alewi, Qızılbaş ê. Dunya dı piyorê piya nızdiyê 6 milyon merdımı Zazaki qıse kenî. (Inı umarname texmini wo).¹³

Wertaxiyi: Hem Zazayi, hem zi Kurmanci, zafê yın Bıslman ê, Sunni u Alewi yê.

Zeciayîşi: Eğlebê Zazayan u Kurmancan Tırkiya dı cuyeni.

Ferqini: 6 milyon merdımı Zazaki qıse kenî, 20 milyon merdımı Kurmancki qıse kenî.

PEYNI

Zazaki u Kurmancki dı vateyê verênan ki wertax i ma aye nayî têver u ma ina di: Şari ki têmiyan dı cuyeni vateyê vêrinan yın zaf maneni yewbinan. Zeciayîşê vateyê vêrinan ê Zazaki u Kurmancki zêd ê zê ferqanê yın (bionên, tablo-1). Awanê cumleyanê Zazaki u Kurmancki zaf maneni yewbinan (bionên, tablo-2). Zazaki u Kurmancki dı nameyi vateyê verênan zêd ê; la yewbinan ra ferqın ê.

Ma eşkeni eney vaju ki; edebiyato muqayeseyın dı derheqê xelqan dı zanayîşê ma beno zêd. Kumayo xelq miyon tesirê kumayo xelq dı menda, kumca dı cuye-na yew fikir dana ma. Yew zi benateyê ini xelqan dı yew muhabbetu gırd estu.

Aye xelqi ki idareyê xwu pê heywaneti kenî, miyon yın derheqê heywanan dı vateyê vêrinan zaf şuxuliyayi. Heme vateyê vêrinan zerreyê yew xebat dı dest guretiş zaf benu hol; labelê binek zehmet o. Ma ina meqale dı ser 10 heb heywanan dı vınderti, serê aye heywanan binan dı yew xebat biyeru vıraştiş benu hol.

11 Derheqê ini mewzuyan dı bionên, Varol, Murat, “Zazaca Yazılan Eserlere Dair Bir Bibliyografya (1899-2014)”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, Ocak 2015, r. 39-54.

12 Kerimoğlu, Caner, *Genel Dilbilime Giriş*, Pegem Akademi, 3.baskı, Ankara, Ocak 2016, r. 371-372.

13 Kerimoğlu, ê.e., r. 369.

ÇİMEYİ

- Albayrak, Nurettin, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2009.
- Asna, Burçin, “Bingöl’de Zazaca Atasözlerinin Tahlili”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü*, Bingöl 2014. (Tezê Lisansa Berz).
- Bolelli, Nusrettin, *Kürtçe Alfabe*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2015.
- Bukan, İbrahim, *Zazakî- Qalê Vêrinu o Qala Rêber, Zazaca-Atasözleri ve Özlü Sözler*, Fam Yayınları, İstanbul 2015.
- Çağlayan, Ercan, *Zazalar Tarih Kültür ve Kimlik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.
- Çiftçi, Hasan, *Klasik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- Çiftçi, Hasan, “Ortak Atasözlerinin Hikâyeleri: Farisî-Kurmançî-Zazakî I”. Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, Serr:2, Cilt:2, Umar:3, Mayıs, 2016.
- Karabulut, Serdar, *Zazalar Tarihi Kültürel ve Sosyal Yapı*, Altın Kalem Yayınları, İzmir, 2013.
- Kerimoğlu, Caner, *Genel Dilbilime Giriş*, Pegem Akademi, 3.baskı, Ankara, 2016.
- Kırıkkale Üniversitesi Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi Kongresi, “Kültürler ve Değerler Buluşması” Bildiriler Kitabı, Kırıkkale, 2013.
- Lezgin, Roşan, *Ferhenge İdyomanê Kurdî (Kırmanckî/Zazakî) Weşanxaneyê Vateyê*, İstanbul, 2005.
- Selcan, Zilfi, *Qese u Qesê Virênu – Leksikon* [Deyim ve Atasözleri Sözlüğü (Zazaca)], Dêrsım, 2013.
- Tigrîs, Amed, *6762 Gotinên Peşîyan*, Weşanên Rewşen, Stockholm, 2001.
- Varol, Murat, “Zazaca Yazılan Eserlere Dair Bir Bibliyografya (1899-2014)”, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, Ocak, 2015.

SİTEYİ İNTERNET

- www.kovarabir.com/2012/10/seid-veroj-vateye-verenan-ye-dimilizazaki/26/03/2016.
- www.nucehaber.com/haber/wje/ewil-helbesta-kurd-ilk-kürtçe-şiiir-/21/06/2016.
- www.bolelli.org. “Bazı Kürtçe Eserlerin tanıtımı”, 21/06/2016]